



UKRAYNA KOZAK HETMANLIĞI'NIN ANLAŞMAZLIKLAR VE İTTİFAKLAR DÂHİLİNDEKİ DİŞ POLİTİKASI (1621-1652) *

Hande GÜNDÜZ**

ÖZ

Ukrayna Kozak Hetmanlığı, 1552'de Dmitro Vişnevetskiy tarafından Hortitsa Adası'nda kurulmuştur. Devletin esas tabakasını ise Zaporog Kozakları meydana getirmiştir. Zaporog Kozakları, yaşamlarını yağma ve talana dayalı olarak sürdürdükleri için Kırım ile Anadolu topraklarına defaten akında bulunmuşlardır. Akınlardan mütevellit, I. Lehistan Seferi'ne çıkılarak Hotin Kalesi muhasaraya alınmıştır. Ukrayna Kozak Hetmanlığı, seferden sonra Lehistan ile olan ittifakını nihayete erdirerek Kırım Hanlığı ile yakınlaşmaya başlamıştır. Fakat buna rağmen Zaporog Kozaklarının, Kırım'a akın düzenlemeye devam etmeleri söz konusu yakınlaşmayı akim bırakmıştır. Hatta Osmanlı Devleti, Zaporog Kozaklarının Karadeniz'de artan akınları karşısında devriye gezmeleri için kadırgalar dahi görevlendirmiştir. 1628 ile 1638 yılları arasında, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın bünyesinde oluşan iktidar mücadelesi, bir nebze de olsa akınları durdurmuştur. Yalnız bu mücadelenin sonunda Zaporog Kozakları, on yıl boyunca (1638-1648) Lehistan'ın yönetimi altında yaşamaya başlamışlardır. Ancak 1648'de Bohdan Hmelniçkiy öncülüğünde yeniden kurulan Ukrayna Kozak Hetmanlığı dış politikada farklı bir yörengeye girmiştir. Çünkü Hetman Hmelniçkiy, Kırım Hanlığı ile ittifak yolunu tutmuş ve "vassallık" talebiyle de Zaporog Kozaklarını, Osmanlı Devleti'nin himayesine aldirmiştir. Dolayısıyla Ukrayna Kozak Hetmanlığı, vassallık süreciyle beraber, önceden anlaşmazlığa düştüğü Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile bir vakit müttefiklik yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna Kozak Hetmanlığı, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti, Lehistan, Dış Politika

FOREIGN POLICY OF THE UKRAINIAN COSSACK HETMANATE REGARDING DISPUTES AND ALLIANCES (1621-1652)

ABSTRACT

The Ukrainian Cossack Hetmanate was established on Khortitza Island by Dmytro Vyshnevetsky in 1552. The main segment of the state was made up of Zaporozhian Cossacks. Because they depended on plunder and pillage for their livelihood, they repeatedly raided Crimea and Anatolia. Following these raids, the First Polish Campaign was launched, and Khotyn Fortress was besieged. After the campaign, the Ukrainian Cossack Hetmanate terminated its alliance with Poland and began to establish rapprochement with the Crimean Khanate. However, the Zaporozhian Cossacks' continued raids on Crimea thwarted this rapprochement. The Ottoman Empire even assigned galleys to patrol the Black Sea in response to the Zaporozhian Cossacks' increasing raids. Between 1628 and 1638, a power struggle within the Ukrainian Cossack Hetmanate halted the raids to some extent. However, as a result of this struggle, the Zaporozhian Cossacks came to live under Polish rule for ten years (1638-1648). However, the re-established Ukrainian Cossack Hetmanate in 1648, under the leadership of Bohdan Khmelnytsky, took a different path in foreign policy. Hetman Khmelnytsky allied with the Crimean Khanate and, by requesting "vassalage," placed the Zaporozhian Cossacks under the protection of the Ottoman Empire. Consequently, during this period of vassalage, the Ukrainian Cossack Hetmanate maintained a period of alliance with the Ottoman Empire and the Crimean Khanate, with which it had previously been at odds.

Keywords: Ukrainian Cossack Hetmanate, Crimean Khanate, Ottoman Empire, Poland, Foreign Policy

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.08.2025

Yayına Kabul Tarihi: 23.12.2025

Bu çalışma, "Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile Olan Münasebetleri (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Konya;

ORCID: 0000-0001-6030-6165, E-posta: hndgndz94@gmail.com

Giriş

“Kozak-Kazak” adı, tarih bilimi literatüründe oldukça kapsamlı olan ve aynı zamanda çoğu halkta, millette çeşitli manalara gelen bir kavramdır. Söz konusu ifade; Ukraince ile Lehçede “Kozak”, İngilizcede “Cossack”, İtalyancada “Cosacco”, Romencede “Cazaci”, Çekçede “Kozakken”, Macarcada “Kozák” şeklinde zikredilirken Rusçada “Kazak” olarak söylenmektedir (Türkmen, 2015, s. 161). Çünkü Rusçada “Kozak” halinde yazılan kelimenin içerisindeki “o” harfi, “a” sesiyle okunarak “Kazak” telaffuzunu kazanmaktadır (Yavornitskiy, 1991, s. 6). “Kozak” ismini, Ukrayna askerî birlikleri ilk defa 1492’de İstanbul, Sinop ve Trabzon dolaylarındaki Türk kalelerine yaptıkları saldırılarda kullanmışlardır (Turanly, 2023, s. 125-126). I. Mengli Giray Han, o yıl Kırım halkının gemilerine saldırıda bulunan ve on tane atı gasp eden Kyiv ile Çerkası ahalisinden şikâyetçi olmuştur (Turanly, 2023, s. 126). Bahsedilen bu hadiseyle beraber “Kozak” sözcüğü, 1492’den itibaren İslâm kaynaklarında kullanılmaya başlanmış ve söz konusu adlandırma, XVI. asırda “çok özel, hafif birlikler” anlamıyla bilinir olmuştur (Temizkan, 2013, s. 316). “Kozak” adı, “nöbetçi-gözcü, evlenmemiş-karısı olmayan, sakalı traş olunmuş, asi-herhangi bir otoriteye boyun eğmeyen, serseri-haydut, yağmacı, özgür-hür...” gibi farklı içeriklere sahiptir (Öztürk, 2004, s. 66-76; Köse, 2015, s. 752; Acar, 2015, s. 40-41; Miechowita, 2022, s. 89).

“Kozak” isminin taşıdığı bu anlam çeşitliliği, Kozak gruplarının varlığında da görülmektedir. Şöyle ki; Kozaklar kendi aralarında esasen Zaporog Kozakları, Don Kozakları ve Terek Kozakları olmak üzere farklı kollara ayrılırlar (Başer, 2015, s. 547; Kavak, 2017, s. 85). Bunlardan Zaporog Kozakları için söylenen tesmiyeler de yine farklı farklıdır. Bu durum Ukrayna’nın tarihsel süreçte Çarlık Rusya, Lehistan, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı’na olan tabiiyetinden kaynaklıdır (İnbaşı, 2015, s. 272). İlk başlarda Zaporog Kozakları, Lehistan’ın idarî istilahında bulduklarından ötürü “Nizovye Kozakları” olarak adlandırılmışlardır (Öztürk, 2004, s. 221). Ancak sonradan Zaporog Kozaklarının başkenti konumunda olan “Siç” bölgesi bir şelale yakınında olduğundan onlara “Şelale Kozakları” denilmiştir (Aydın, 2015, s. 32). Öyle ki “Zaporog” sözcüğündeki “za” ön eki Ukraynacada “arkasında, ardında” anlamına gelmekte, “porog” kelimesi de “şelale” manasını taşımaktadır. Dolayısıyla “Zaporog” kavramı anlam bakımından “şelale ötesi” demektir. Fakat Evliya Çelebi’nin bu hususta başka bir tespiti olup kendisi “Zaporog” sözcüğünün “adalı yiğit” veya “kapı eşiği” manasına geldiğini ileri sürmüştür (Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2011, s. 472).

Altın Orda Devleti’nin, XV. yüzyılda zayıflamaya başlamasıyla kuzeyde Litvanya Krallığı veya Litvanya Büyük Dükalığı olarak bilinen yeni bir politik güç ortaya çıkmıştır. Bu krallığın yükseliş dönemine geçişi Baltık sahilleri ile ormanlık arazide yaşayan toplulukların, 1230’lu yıllarda Prens Mindaugas tarafından bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir (Öztürk, 2004, s. 188). II. Vladislav Jagiello devrinde ise 1385’te akdedilen Krevo Birliği neticesinde, Litvanya Büyük Dükalığı, Lehistan ile birleştirilmiştir. Böylelikle Litvanya prenslerinin, Katolik usulüne göre vaftizleri yapılmış ve o dönemde Litvanya’nın egemenliğinde bulunan Ukrayna halkının da Katolikliği benimsemesi mecbur kılınmıştır (Öztürk, 2004, s. 196). Katolikler, zamanla Ortodoks menşelilere üstünlük kurunca Ukrayna ahalisi kayıplara uğrayarak yoksullaşmaya başlamıştır (Kanat-Özçelik, 2018, s. 582). Bu süreçte szlachta (şılahta) yani büyük toprak sahiplerinin tesiri bir hayli fazla olmuştur. Öyle ki Litvanya Büyük Dükalığı, Ukrayna’nın güneyini Kırım Hanlığı’nın akıncı birliklerine karşı koruyacak organizasyondan mahrumdu. Esir yakalamak için yapılan akınlar Kyiv ile Bratislav arazilerini neredeyse nüfussuz bırakmıştı. Hâl böyle

olunca szlachta Ukraynalı köylüleri, "Vahşi Bozkır"¹ adı verilen yere iskân ettirerek buraları bir üretim merkezine dönüştürmüştü (Öztürk, 2022, s. 34). Lakin Ortodoks olan Ukrayna halkı, bir süre sonra Lehistan'ın dinsel baskılarına maruz kalınca Özi Nehri'nin aşağı ve orta kısmına doğru bir göç hareketi vuku bulmuştur (Acar, 2015, s. 40). Sonuç olarak bu göç hadisesi, Zaporog Kozakları ile onların 1552'de kuracakları Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı zuhura getirmiştir.

Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın temeli, Litvanya kökenli olan Dmitro Vişnevetskiy 'ın 1552'de hetman sıfatıyla Özi Nehri'nin Şelaleler bölgesindeki Hortitsa (Khortytsia) Adası'nda kurmuş olduğu Siç'e dayanmaktadır (Plokyh, 2001, s. 25-26; Kanat, 2018, s. 495). Hetmanlığın anlaşmazlıklara ve ittifaklara dayalı olan dış politikası, esasında Siç'in kurulumundan sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü hem devletin bağımsızlığını sağlamak hem de toprak bütünlüğünü korumak ve hetmanlığın da ana tebaasını meydana getiren, aynı zamanda "savaşçı askerler" olarak da bilinen Zaporog Kozaklarının temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak, hetmanların devlet politikası gereğince oluşturdukları dış ilişkilere göre şekillenmiştir. Öyle ki Hetman Vişnevetskiy, 1553'te altı aylığına İstanbul'a gelerek burada, Kanuni Sultan Süleyman'a "Osmanlı Devleti'nin vassalı" olmak için bir teklifte bulunmuştur (Öztürk, 2003, s. 107-108). Hetmanın bu teklifi, Zaporog Kozaklarının o yıllarda Anadolu ile Kırım sahillerine düzenledikleri akınlar sebebiyle reddedilmiştir (Serhiyçuk vd. 2004, s. 88). Hetman bunun üzerine, Ukrayna'ya dönerek Çarlık Rusya ile yakınlaşmaya karar vermiş ve 1556 yılının Eylül'ünde, Çar IV. İvan'a gönderdiği bir mektupla onun hizmetine girmek istediğini söylemiştir. Çarın, hetmanın talebine olumlu yanıt vermesinin ardından ise İslam Kirman'a bir akın düzenlenmiş fakat Kırım Hanı Devlet Giray, söz konusu akının önüne geçerek, hetmanın askerlerini Hortitsa'ya dönmek mecburiyetinde bırakmıştır (Öztürk, 2003, s. 113).

Zaporog Kozaklarının akın ettikleri yerlerden biri de Azak olmuştur (Çernikov, 2013, s. 39-41). Azak, XVI. asırda oldukça itibar gören bir liman kenti sayılmaktaydı. Hatta "en dayanıklı Türk kalesi" olarak nitelendirilen Azak Kalesi, adından da anlaşılacağı üzere Azak'ta bulunmaktaydı. Dolayısıyla bahse konu olan yer, belirli sürelerle Hetman Vişnevetskiy öncülüğündeki Zaporog Kozaklarınca muhasara edilmiştir (Turanlı, 2017, s. 67; Turanlı, 2020, s. 166). 1557 ile 1560 yılları arasındaki muhasaraların hepsi, o dönemlerde Kefe'ye tayin edilen beyler sayesinde kaldırılmıştır. Ancak bu muhasaralardan sonra bile Zaporog Kozaklarının akınları, neredeyse yirmi yıl boyunca devamlılık göstermiştir. Nitekim bu süre zarfında, Kırım (Kerç, Kefe, Gözleve, Akkirman, Balaklava) ile Anadolu'nun (İstanbul, Sinop, Trabzon) çeşitli şehirleri büyük yaralar almıştır. Neticede Kırım hanları ve Osmanlı sultanları, ardı arkası kesilmeyen bu akınların önüne geçebilmek için Lehistan ile görüşmeler tertip etmiş, kale kuşatmaları yapmışlardır. Buna bağlı olarak Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın dış politikası da kimi zaman gelgitli kimi zaman ise istikrarın sağlandığı bir dönemece girmiştir.

I. Lehistan Seferi ve Hotin Kalesi'nin Muhasarası (1621)

Zaporog Kozakları, yukarıda da bahsedildiği üzere, XVI. asrın ilk yarısına kadar, Lehistan'ın sınırlarını Kırım akıncı güçlerine karşı korumakla görevlendirilmiş ve bir müddet sonra, Lehistan'ın Katolikleşme yönündeki baskılarına maruz kalınca, Şelaleler bölgesine doğru göç ederek kendilerine ait bir devlet kurma kararı almışlardır (Öztürk, 2022, s. 34). Vaktiyle Lehistan'ın idaresinde yaşayan Zaporog Kozaklarının, XVI. asrın ikinci yarısından sonra, Kırım ile

¹ Bu geniş saha o vakitlerde Kamanıçe, Bar, Vinnitsya, Bila Tserkva, Çerkası, Kaniv ile Kyiv hattından başlamak üzere Özi Nehri'nin güney sahillerine kadar uzanmaktaydı.

Anadolu'ya tertip ettikleri akınları sonlandırmaları için Kırım hanları ve Osmanlı sultanları, elçiler vasıtasıyla çokça görüşme yapmışlardır (Gündüz, 2024, s. 19-20, 23-26; Gündüz, 2024, s. 211-212). Bu görüşmelerin bir kısmı, Lehistan'ın arabuluculuğuyla meydana gelmiştir ve hatta Lehistan, söz konusu görüşmelerde akınları bitireceğine dair Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin temsilcilerine teminatta dahi vermiştir. Ancak Lehistan'ın sözünde durmaması, akınların da devamlılık göstermesi I. Lehistan Seferi'ni ve Hotin Kalesi'nin de muhasara edilmesini zorunlu kılmıştır (Turanlı, 2015, s. 56).

Victor Ostapchuk, Halil Paşa Gazânâmesi² üzerine yaptığı araştırmada (1990, s. 488), seferin ana gerekçesini "*Kozak ve Lehistanlı kâfirlerin sadakatsizliği ile isyankârlığı*" neticesinde Tuna Nehri'nde ortaya çıkan güvenlik zafiyetinin önüne geçilmesi şeklinde değerlendirmiştir. Sefer öncesinde Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Tuna Nehri üzerinde bulunan köprüyü tutmakla görevlendirilmiştir (Öntuğ, 2012, s. 2323). Ayrıca Kırım Hanı Canbek Giray'a, yetmiş bin kişilik bir birlik kurması yönünde emir verilmiştir³. Muhasara boyunca hanın komutasındaki bu ordunun görevi, Lehistan içlerine yıpratıcı akınlar yapmak olarak belirlenmiştir (Öztürk, 2004, s. 358). Muhasara planının yapıldığı vakitlerde ise Zaporog Kozakları, altı yüz şaykayla Karadeniz'e inerek Anadolu kıyılarına akınlar düzenlemişlerdir. Bunun üzerine Karadeniz'e büyük bir donanma gönderilmiş, Kozaklara ait olan şaykaların birkaçı alınarak beş yüzden fazla esirle birlikte İstanbul'a dönülmüştür. Fransız ve İtalyan diplomatların o günkü raporlarına göre; Boğaz civarındaki akınların İstanbul halkını perişan ettiği, şehirde ekmek kıtlığının baş gösterdiği ve bu sebeple büyük bir panikle ahalinin kaçışmaya başladığı bilinmektedir (Ostapchuk, 1990, s. 487).

Sultan II. Osman, 29 Nisan 1621'de Davud Paşa Sahrası'ndan hareketle 18 Mayıs'ta Edirne'ye ve oradan da Karınabad yoluyla Ahırköyü menziline gelmiştir. 17 Temmuz'da, kapıkullarına bahşiş dağıtıldığı anda Özi Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya gelen haberle Zaporog Kozaklarının, on sekiz şaykayla Özi taraflarına doğru ilerledikleri ve burada yapılan vuruşmayla bir şaykanın batırılıp diğerlerinin ise ele geçirildiği bildirilmiştir (Kazalak vd. 2003, s. 137). Bu sırada sultan, Aydos ile İsakçı İskelesi'ni geçerek 23 Temmuz'da Tuna Nehri üzerinden Eflak'a ayak basmıştır (Öztürk, 2004, s. 358). Ertesi gün Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Sultan II. Osman'ın huzuruna çıkarak Karadeniz'deki beş Kozak şaykasını batırdığını, on sekiz tanesini aldığını ve iki yüz kadar esiri de beraberinde getirdiğini söylemiştir (Kazalak vd. 2003, s. 138). Ağustos başında Canbek Giray Han'ın orduya vasıl olmasıyla Hotin'e yürüyen askerler, 20 Ağustos günü Kazağa'da mağaraya saklanmış olan, bir grup Zaporog Kozaklarının saldırısına uğramışlardır. Tehlike bertaraf edildikten altı gün sonra yeni bir saldırı vuku bulmuştur. Dört veya beş saat süren

² Anonim bir kaynak niteliğinde olan bu gazânâme; Halil Paşa'nın, Zaporog Kozakları üzerine yaptığı hücum hakkındadır. Bilinen üç nüshası bulunmakla beraber bunların ikisi İstanbul'daki Topkapı Sarayı Kütüphanesi (Revan koleksiyonu 1482) ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Es'ad Efendi koleksiyonu 2139) korunmaktadır. Üçüncü nüsha ise Viyana'daki Österreichische National Bibliothek'te mevcuttur. Viyana nüshasının metni üzerinde tahminen bir kâtip tarafından "*düzeltilmeler*" yapıldığı için bu nüsha orijinalinden uzaktır. Diğer iki İstanbul el yazması belgelerde ise (ne zaman yazıldıklarına dair elimizde kesin bir tarih olmamakla beraber) böyle bir durum söz konusu değildir. Bahse konu olan nüshalar Victor Ostapchuk tarafından incelenerek 1990 yılında neşredilmiştir. Ülkemizde ise bu gazânâmenin her üç nüshasına ait olan edisyon kritiği, etraflı bir şekilde Meltem Aydın tarafından yapılmıştır. Gazânâmenin metin ve tahliline ulaşmak için bk.: Meltem Aydın, "Gazânâme-i Halil Paşa (1595-1623)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 92-268.

³ Muhasara vaktindeki asker sayıları hakkında çeşitli görüşler vardır. Ayrıca bk.: Ferhad Turanlı, Kozatska Doba İstorii Ukrayini v Osmansko-Turetskih Pısemnih Djerelah (Druha Polovina XVI - Perşa Çivert XVIII Stolittya), Kyiv 2020, s. 201-202.

çarpışmanın ardından Zaporog Kozaklarından iki yüz doksan iki kişi esir alınmış, iki yüz kişi ise katledilmiştir (Öztürk, 2004, s. 360-361). Ordu bu olaydan mütevellit, Hotin'e ancak Eylül ayının ortalarına doğru varabilmiştir. O vakitlerde kale, Zaporog Kozaklarının hetmanı olan Petro Konaşevič Sagaydaçny tarafından savunulmaktaydı (Nagiyev, 1997, s. 484; Plokhly, 2001, s. 34-35).

Osmanlı askerleri, bölgeye gelir gelmez tertibat alarak kaleyi muhasaraya başlamışlardır. İki taraf arasında zuhur eden yirmi beş günlük mücadelede Sultan II. Osman, askerlerinden mutlak surette bir muvaffakiyet istemiştir. Zamanla yıpratıcı hamlelere istinaden zor durumda kalan düşman kuvvetleri, Eflak Voyvodası Konstantin Şerban'ın aracılığıyla aman dileyerek teslim olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1995, s. 132)⁴. Sefer sonunda imzalanan 9 Ekim 1621 tarihli Hotin Anlaşması neticesinde Osmanlı Devleti ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki sınırın Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki modele göre (Özi-Turla) yeniden belirlenmesine, ilişkilerin Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki gibi "*Birbirinin dostuyla dost, düşmanıya düşman.*" olacak şekilde tesis edilmesine, Zaporog Kozaklarının, Erdel, Eflak, Moldova ve Macaristan'a yapılan akınları sonlandırarak Karadeniz'e çıkmamalarına (eğer bu şarta uyulmazsa Lehistan kralı tarafından cezalandırılacaklarına) karar verilmiştir (Turanlı, 2015, s. 50-51; Ostapchuk, 1989, s. 23). Lakin İngiltere elçisi Sir Thomas Roe'nun yazışmalarında, anlaşmanın Lehistan Diet'inde kabul görmemesi ve Lehistan'ın, Osmanlı Devleti'ne elçi göndermekte gecikmesi sebebiyle Sultan II. Osman zamanında her iki devlet arasında nihai bir barışın sağlanamadığı bilgisi mevcuttur (Başer, 2013, s. 49).

Anadolu Kıyıları ile Kırım Sahillerini Hedef Alan Akınlar

I. Lehistan Seferi'nden sonra Ukrayna Kozak Hetmanlığı, Lehistan ile olan ittifaklarını bitirerek Kırım Hanlığı ile yakınlaşmaya başlamıştır (Öztürk, 2008, s. 72). Zaten Hotin Anlaşması'nda Lehistan, Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e yaptıkları akınları engelleyeceğini taahhüt etmiş olsa da bunu başaramamış ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Rize, Trabzon ile Sinop Kozakların hedefi durumuna gelmiştir (Şen, 2013, s. 34-35). Hâl böyle iken 1621'in Ekim'inde, Lehistan'da bir komisyon kurularak Zaporog Kozaklarına, akınlardan vazgeçmeleri yönünde telkinler yapılmış ve akınlarını sonlandırmadıkları takdirde kendilerine verilen kırk bin değerindeki altın paranın kesileceği duyurulmuştur. Ancak tedbir maksadıyla söylenen bu tehdit bile, onları kontrol altına almaya yetmemiştir. Nitekim 1622 yılının Mart ve Nisan aylarında, Zaporog Kozakları on beş, yirmi ve elli kişilik gruplar şeklinde Don Nehri civarına gelerek burada bin beş yüz Don Kozağı ile birlikte denize açılmışlardır. Akabinde onlara, Özi Nehri'nden gelen beş Zaporog şaykası daha eşlik etmiştir. 1 Mayıs'ta İstanbul'da bulunan Fransa elçisi Kont Cesy, Kozakların İstanbul Boğazı'na çok yakın bir yerde bulduklarını dillendirince Sultan II. Os-

⁴ Seferle beraber alınan Hotin Kalesi ilk olarak Boğdan Voyvodalığı'na verilmiş, 1711'den sonra ise yeniden Osmanlı Devleti'nin idaresine alınarak sancak statüsüne (1718-1806) getirilmiştir. Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX/2, 2014, s. 494. Sultan III. Ahmed devrinde Hotin Kalesi'nin yenilenip güçlendirilmesi için Abdi Paşa görevlendirilmiştir. Paşa, 1713'te mimarlar, mühendisler, tesisatçılar ve demircilerle beraber kaleye giderek restorasyon işlemine başlamıştır. Ayrıca Fransız mühendisler de bölgeye davet edilmiş ve ünlü baş tercüman Nikolaye Mavrokordato da restorasyon sürecine tanık olmuştur. 1718'de tamamlanan ve taş surlar ile cami kalıntılarının koruma altına alınarak yapıldığı bu restorasyonla Hotin Kalesi, Avrupa'nın doğusundaki en güçlü kalelerden birine dönüştürülmüştür. Ferhad Turanlı-Kemal Özcan, "Osmanski Arhivni Dokumenti pro Mijnarodni Vidnosini ta Vidbudobu Hotina (XVIII. st.)", Zbirnik Naukovih Prats, Lviv 2007, s. 426-431.

man, derhal Karadeniz'e kadirga göndermiş ve Kozak sorunu çözülmezse sadrazam ile defterdarı idam edeceğini söylemiştir (Ostapchuk, 1989, s. 31). Lakin sultanın 19 Mayıs'ta katledilmesi, Kozak sorununun çözümünü yarıda bıraktığı gibi Zaporog Kozaklarının da yeniden Karadeniz civarına akın düzenlemelerine neden olmuştur. Öyle ki 1623'te yüz elli şaykadan oluşan Kozak birliği, İstanbul kıyılarına gelerek Yeniköy'ü vurmıştır (Mustafa Naîmâ Efendi, 1147, s. 340).

Mehmed Giray Han, 1623'te Kırım tahtına çıktıktan sonra, rakiplerini ortadan kaldırma siyasetini tatbik almıştır. Hedefinde ise Osmanlı Devleti'ne tabii olan Dimitri Kantemir (Dimitri Kantemiroğlu) komutasındaki Nogaylar olmuştur. Çünkü Kantemir'in, Boğdan'a vali olarak atanması, hanı Kırım'ı tam bağımsız yapma düşüncesine sevk etmiş ve bundan ötürü vali ile arasında bir husumet ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2018, s. 31). Fakat tam bu esnada Zaporog Kozakları, Balaklava yakınına bir deniz baskını düzenlemişlerdir. Bunun üzerine han, Kral III. Zigmunt Vaza'ya gönderdiği mektupta, Kozakların akınlarına ve yağmalarına son vermedikleri sürece Kırım Hanlığı'nın, Lehistan ile olan sükûneti her an bozabileceğini yazmıştır (Ostapchuk, 1989, s. 60). O dönemlerde Kantemir'i koruma yoluna giden Sultan IV. Murad, bir süre sonra III. Mehmed Giray Han'ı görevden alarak yerine Canbek Giray'ı atamıştır. Ancak yeni hanı kabul etmeyen Kırım ahalisi, Zaporog Kozaklarından aldıkları ateşli silahlarla, 1624'ün ilk aylarında Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan başlatmışlardır (Öztürk, 2018, s. 31). Sultan IV. Murad, Kırım'daki karışıklığı düzene koymak için donanmayı Kefe'ye gönderince ise Karadeniz korumasız kalmıştır. Bunun üzerine İstanbul'a hareket eden Zaporog Kozakları, Boğaziçi'ne kadar ilerleyerek Sarıyer, Tarabya ve Yeniköy'e akında bulunmuşlardır (Turanly, 2019, s. 44).

Nisan'da, Don Kozakları ile Zaporog Kozaklarından müteşekkil olan ve toplamda sayıları bin beş yüzü bulan Kozak Deniz Filosu, Demyan ismindeki bir Zaporog Kozağının öncülüğünde elli beş tekneyle Don Nehri'nden yola çıkarak Azak Denizi vasıtasıyla Kırım'a girmiştir. Baskında Eski Kırım (Solhat) yağmalanmış, Kerç civarındaki köyler talan edilmiş ve buralardan alınan esirlerle Sic'e dönülmüştür (Ostapchuk, 1989, s. 63). Haziran ayında yüz elli şaykanın Karadeniz'de dolaşması Osmanlı Devleti'nin kara sularını tehlikeye düşürmüştür (Turanly, 2019, s. 44). Temmuz ortalarında İstanbul'a tertip edilen akın, İngiltere elçisi Sir Thomas Roe'nun notlarında şöyle anlatılmıştır (Ostapchuk, 1989, s. 79):

"Bu ayın yirminci günü kaptan-ı deryanın Tataristan'da (Kırım kastedilmekte) bulunmasını fırsat bilen yetmiş veya seksen kadar Kozak kayığı, ellişer adam kürekçi ve askerle birlikte gün ağarırken Boğaz'a girdi. Burada kendi aralarında bölünerek nehrin her iki yakasında kalelere (Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı) kadar dört mil mesafede bulunan hemen hemen bütün köyleri ve evleri yağmalayıp talan ettiler. Başlıca yerler Büyükdere, Yeniköy ile İstinye idi. Buralarda büyük ve zengin ganimetler elde ettikten sonra öğleden önce saat dokuza kadar kaldılar ve sonra tüm bu şehir ve banliyöler alarm aldı. Sultan su tarafına indi, Halil Paşa ise tekneleri savunma yapabilecek insanlarla donattı.

Hırsızların (Zaporog Kozakları) hemen geri çekileceklerini sanıyorduk ama Türklerin kayıklarının kendilerine doğru geldiklerini görünce onlar küreklerine dayanarak, rüzgârın ve akıntının da etkisiyle saldırıya geçtiler. Halil Paşa uzaktan birkaç el ateş edilmesini emretmiş olsa da bu onları yıldırmadı. Bunun üzerine General Halil Paşa onların bu halini ve kararlılığını görünce onlara karşı hücumu geçmeyi uygun bulmadı. Fakat onların daha fazla girişimde bulunmalarına engel olmanın daha akıllıca olacağını düşündü. Çünkü olası bir taarruzda

donanma bozulursa ki bu kolayca yapılabilirdi, o zaman Zaporog Kozakları savunmasız kalacak olan Konstantinopolis'e doğru ilerlemeye başlayabilirlerdi."

Beş bin kişilik Zaporog müfrezesinin üç yüz şaykayla bir sonraki yürüyüşü, Oleksiy Safran liderliğinde 1625'te gerçekleşmiştir (Turanly, 2019, s. 44). Temmuz sonu veya Ağustos başında Köstence'nin kuzeyinde yapılan bu akında, Osmanlı Devleti'nin saraydaki askerî gücünü oluşturan bostancılar ile sekbanlar, gemilerle Karaharman'a doğru yola koyulmuşlardır. Osmanlı Deniz Filosu, Varna'ya girince yeniçerilerle bölgede garnizon kuran cebeciler arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış, yeniçeriler ayaklanarak filoları terk etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Zaporog Kozakları, Boğaz cihetine doğru yönelmişlerdir. İlk başlarda suyun durgun olması şaykaların, Osmanlı kadirgalarına kolayca zarar vermesine sebep olmuştur. Aniden peyda olan kuzey rüzgârı tüm gidişatı etkilemiştir. Nitekim Kaptan-ı Derya Receb Paşa'nın emrindeki Osmanlı donanmasının, kırk üç tane yelkenli gemiyi kullanabilmesi için rüzgâra ihtiyacı vardı. Diğer taraftan Zaporog şaykaları zamanla su alınca Kozaklar, hamle yapamayacak duruma gelmiş ve şaykalarını kıyıya çektikten sonra Siç'e dönmeyi tercih etmişlerdir (Ostapchuk, 1989, s.113). Bundan ötürü, artık Osmanlı Devleti'ne ait olan donanmanın Karadeniz'de devriye gezmesi zorunlu hale gelmiştir. Zira Sultan IV. Murad'ın, "harem" olarak nitelendirdiği ve yabancılara ait bir kayığın girmesine dahi izin vermediği Karadeniz, Kozak filosunun cirit attığı bir alana dönüşmüştür (Aydın, 2015, s. 34).

Karaharman Muharebesi'nden sonra, Zaporog Kozaklarını diplomatik temaslarla durduramayacağını anlayan Sultan IV. Murad, Karadeniz'i güvenli bir yer haline getirmek için nihai çareyi Özi Kalesi'ni güçlendirmek, Özi ile Aksu nehirleri üzerindeki önemli stratejik mevkilere yeni kaleler yapmakta görmüş ve Murtaza Paşa ile Hasan Paşa'yı bölgeye göndermiştir (Öntüğ, 2012, s. 2324; Turanly, 2019, s. 44). Esasında bunun öncesinde III. Mehmed Giray Han, mirahur Zülfikar Ağa'yı 1626'da İstanbul'a göndererek, sultandan Özi havalisinde kale yaptırmasını rica etmiştir (Ostapchuk, 1989, s. 126). Aynı yıl Boğaziçi'ndeki Büyük Dere'de yeni bir kalenin inşası, mevcut durumda olan Özi Kalesi'nin eksik yerlerinin tamiri ve etrafının da gereği gibi muhafazası için harekete geçilmiştir. İlk olarak 1627'de, Silistre, Niğbolu ve Vidin sancaklarında bulunan askerlerin silahlarıyla beraber Özi'ye gitmeleri için hüküm çıkarılmıştır (83 Numaralı Mühimme Defteri, s. 4). Hasan Paşa, 1627 ile 1628 yılları arasında bölgede bulunmuş ve onunla birlikte İstanbul'dan elli kadirga, Tuna'dan beş yüz tekne, iki kalyonla Eflak ve Boğdan'dan ayrı ayrı beş bin kişi inşaat yardımı için Özi'ye sevk edilmiştir (Ostapchuk, 1989, s. 129). Ayrıca kale inşaatında çalışanlarla kalenin muhafazasında bulunan askerler için Kili ve İbrail sancaklarında pişirilen peksimetler gemiler aracılığıyla Özi'ye nakledilmiş, tamirde kullanılacak kereste ise Akkirman, Kili ile İbrail sancaklarından tedarik edilerek kış ayına girilmeden kalenin gerekli görülen yerlerinin onarılması hedeflenmiştir (83 Numaralı Mühimme Defteri, s. 22-23).

Kalenin tamirine başlanıldığı sırada, olası deniz akınlarına karşılık tedbir amacıyla, iki yelkenli gemiyle birkaç asker Özi civarına gönderilmiştir. Aynı zamanda Zaporog Kozaklarının, Kırım ile olan bağlantılarını kesmek için Özi Nehri üzerinde bulunan Doğan Geçidi'nde bir kalenin inşası planlanmıştır. Bunun için Hasan Paşa, Sultan IV. Murad'a mektup yazarak asker talebinde bulunmuştur. Paşanın mektuplarına istinaden sultan Niğbolu, Vidin, Çirmen ve Kırkkilise'den asker tedariki için emir çıkarmıştır. Fakat art ardına çıkarılan emirler gereğince halen askerlerin, bölgeye gitmemeleri nedeniyle kalenin onarımı ancak 1680'de tamamlanabilmiştir (83 Numaralı Mühimme Defteri, s. 6, 20; Öntüğ, 2012, s. 2326-2327). Böylece kaleye iki ek kale daha eklenerek bunlardan biri "Orta Palanka", diğeri de "Kapudan Hasan Paşa Kalesi" olarak

adlandırılmıştır (Öztürk, 2004, s. 346). Osmanlı Devleti, Zaporog Kozaklarının akınlarına karşı kimi zaman kaptan-ı derya komutasında kimi zaman da kaptan paşa olmadan kısmî deniz kuvvetleriyle Karadeniz'in güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Hatta yapılan akınlar neticesinde, 1628 tarihli bir belgede Sinop için "*Sinop mollasının, Sinop Kalesi'nin Karadeniz'de gezen Kozak eşkiyasına karşı korunabilmesi amacıyla kalede ve kalitada kullanılacak toplar döktürülmesi için Sinop'ta bir ocak tedariki hususundaki teklifi uygun görülmüştür.*" (Kavak, 2017, s. 88).

Zaporog Kozakları, hemen hemen her akınlarında şaykalarını Karadeniz'e uzanan sazlıklara ve bataklıklara çektiklerinden Osmanlı kadırgalarını çoğu kez pusuya düşürmüşlerdir (Cevrioğlu, 2022, s. 88). Böyle bir muharebe 1629'da yaşanmıştır. O sene Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, Akdeniz'e inme mecburiyetinde kalınca onun yokluğunu fırsata çeviren Kozaklar Kili, İsmail, Midye, Balçık, Varna ile Süzebolu'yu yağmalamışlardır (Mustafa Naîmâ Efendi, 1147, s. 41). Karadeniz'i korumak için, Hasan Paşa'nın yerine önce Hüsrev Paşa ile Murtaza Paşa tayin edilmiş lakin bir müddet sonra, paşalar görevlerini hakkıyla ifa edememiş olacaklar ki, kaptan-ı deryalığa Kenan Paşa atanarak Karadeniz'in güvenliğinden sorumlu tutulmuştur (Cevrioğlu, 2022, s. 88). Paşa, öncelikle Eylül ayında on dört parça kadırgayla Poyraz Limanı'na ve oradan da Manastır Adası'na varmış, burada ise her biri elli Kozak taşıyan üç yüz şaykanın, bahsi geçen yerlerde talan yaparak esirler aldığını öğrenmiştir (Öztürk, 2004, s. 394-395). Bunun üzerine Osmanlı Deniz Filosu, Zaporog Kozaklarını Varna'da kuşatmaya başlamıştır. Ancak küçük ve manevra kabiliyetine sahip olan şaykalara atılan güller, yüksek yerlere isabet etmeleri için kadırgaların üstüne konulduklarından hedeflerine ulaşamamışlardır. Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Tulû'î, söz konusu hadiseyi beyitlerine şöyle yansıtmıştır (Cevrioğlu, 2022, s. 96):

"Şayka denize fevki beraber, yüksek idi kadırga, ana olmadı der-ber.

Top atarlardı aşardı üzerinden, şaykaya dokunmazdı, geçerdi nazarından."

Kadırgalardan atılan topların, istenilen noktayı aştığı anlaşılınca iki taraf arasında yakın mesafe vuruşuna geçilmiş ve paşa dahi çarpışmada kendi kılıcıyla Kozakların üzerine hücum etmiştir (Suliman, 2017, s. 290-291). Nihayetinde kendi şaykalarında yakalanan Zaporog Kozakları, esir alınarak İstanbul'a götürülmek için bekletilirken daha önce onlar tarafından tutsak edilen kadınlar ile çocuklar ise serbest bırakılmışlardır (Mustafa Naîmâ Efendi, 1147, s. 42; Cevrioğlu, 2022, s. 98). Sonrasında 9 Ocak 1630'da, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında ana hatları Zaporog Kozaklarından teşekkül olan bir anlaşma imzalanarak şu kriterler belirlenmiştir (Öztürk, 2004, s. 396-397):

- Lehistan, Siç'in yer aldığı Özi Nehri'ne güvenilir bir hetman tayin edecek ve Kozaklar bu bölgeden çıkarılacaklardır,

- Lehistan'a gönderilen Ali Ağa, Zaporog Kozaklarının Hortitsa Adası'ndan çıkışlarını bizzat gözlemleyecektir,

- Anlaşma müzakereleri bittikten sonra askerler dağıtılacak ve bir daha toplanmayacaklardır.

1630'un baharında sekiz yüz Zaporog Kozağı, elli beş şayka ile Karadeniz kıyılarında görünmüşlerdir (Yavornıtskiy, 1991, s. 141). 1631 yılının Eylül-Ekim aylarında ise Bender'e saldırarak külliyetli miktarda esir ve ganimet almışlardır. Kozaklar, bundan dört yıl sonra on iki şaykayla Kefe civarına akında bulunmuş ve onların bu akınlarını önlemek için Sultan IV. Murad,

Karadeniz'e yeni kadırgalar sevk etmiştir (Öztürk, 2004, s. 400). Fakat bu yeni kadırgalar da akınları durdurmaya yetmemiştir. Öyle ki Zaporog Kozakları, 1638'in Temmuz'unda Azak ile Kerç'e devamlı surette akında bulunmaya başlamışlardır. 1640'daki Azak muhasarası, Bahadır Giray Han tarafından kaldırılmıştır (Halim Giray, 1287, s. 52). Lakin Kozaklar, bir sene sonra tekrardan buraya akın ederek kaleyi muhasaraya almışlardır. Muhasaranın kaldırılması için Si-yavuş Paşa görevlendirilmiş olsa da kendisi kumanda heyetiyle uyum içinde olmadığından görevden el çekirilmiş ve Azak da Zaporog Kozaklarınca ateşe verildikten sonra terk edilmiştir (Öztürk, 2004, s. 409).

Zaporog Kozaklarının Lehistan'ın İdaresine Alınmaları

XVII. asrın ilk çeyreğinde, Zaporog Kozaklarındaki millî ve dini aidiyet duygusunu ön plana çıkaracak olan bazı gelişmeler yaşanmıştır. Mesela 1615'te Kyiv Akademisi'nin kurulması, 1620'de Ortodoks kilise hiyerarşisinin düzenlenmesi Zaporog Kozaklarındaki dinsel ve ulusal bilinci güçlendirmiş, Ukraynalılık mütalaasının yaygınlaşmasını sağlamıştır (Aydın, 2015, s. 33). Lakin bu benliğe sahip olmayan Gritsko Çornıy'ın, 1628'de hetmanlığın idaresini alması Taras Fedoroviç tarafından kabul görülmemiş ve en sonunda Fedoroviç Çornıy'ı, 1630'da idam ettirerek yönetime geçmiştir. Hetman Fedoroviç, altı ay kadar Zaporijya'da kaldıktan sonra Ukrayna'nın güneyine inerek burada yaşayan köylüleri Lehistan'a karşı ayaklandırmış, bunun üzerine Kral III. Zigmunt Vaza da Stanislav Konetpsolskiy'i bölgeye göndermiştir (Öztürk, 2004, s. 420). Pereyaslav'da mücadele eden iki grup arasındaki üstünlük Kozaklara ait olsa da Fedoroviç, 1631'de yakalanarak öldürülmüş ve bir yıl sonra Zaporog Siç'i, Lehistan tarafından baskı altına alınmaya başlamıştır. Aynı zamanda o yıllarda Kayıtlı Kozaklar, Lehistan Diet'ine başvurarak ibadetlerini Ortodoks Kilisesi'nin otoritesinde yapmak istediklerini söylemişlerdir. Onların bu arzusu karşılanmadığı gibi var olan mevcut hakları da kısıtlanınca Lehistan'a karşı yeni bir isyan bayrağı açılmıştır. Nitekim durumu fırsata çevirmek ve bundan faydalanmak isteyen Zaporog Kozakları, Lehistan'a akında bulunmuşlardır (Yavornitskiy, 1991, s. 164). 1632'de, Lehistan'ın tahtına IV. Vladislav Vaza geçtiğinde ise Kozak nüfusunun azaltılması yönünde bir karar alınmıştır. Nihayetinde Hetman İvan Sulıma öncülüğündeki Kozaklar ile ilgili 1634'te yapılan düzenlemeyle şu hususlar belirlenmiştir (Yavornitskiy, 1991, s. 166):

- Zaporog Kozakları ile Özi Nehri'nin yukarısında meskûn olan Kozaklar arasındaki irtibat kesilecektir,

- Kayıtlı Kozakların, hiçbir suretle kara ve deniz seferleri yapmalarına müsaade edilmeyecektir,

- Zaporog Kozaklarının şayka temininde kullandıkları kereste ile mühimmat, Özi Nehri'nin aşağı bölgesine sevk edilmeyecektir,

- Zaporog Kozaklarıyla müttelik olan soylular ceza alacaklardır,

- Özi Nehri'nin aşağısında süvarilerle piyadelerin yerleşecekleri bir kale inşa edilecektir.

Hetman Sulıma'nın, Kayıtlı Kozaklarla iş birliğine girmesi ve Lehistan'a karşı bir çıkarma ihtimalinin yüksek olması onu hayatından etmiştir. Öyle ki hetman, bazı rivayetlere göre Lehistan baş hetman vekili Adam Kisel tarafından bazı rivayetlere göre de Kayıtlı Kozakların hetmanı olan Vasiliy Tomilenko tarafından 1635'te yakalanarak Lehistan'a teslim edilmiştir. O esnada Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın elçileri, Kozakların Karadeniz'e yaptıkları akınları şikâyet etmek maksadıyla Varşova'da bulunuyorlardı. Dolayısıyla Kral IV. Vladislav Vaza, Kozakların

Karadeniz'den uzaklaştırılması konusundaki samimiyetini elçilere göstermek için hetmanı, onların huzurunda katletmiştir (Öztürk, 2004, s. 427). Bunun üzerine Zaporog Kozakları, Lehistan ile Kayıtlı Kozaklara büyük bir kin besleyerek öncelikle Sava Kononenko'yu, sonra da But Pavluk'u hetman seçmişlerdir. Akabinde ise 1637'de birkaç talepten ibaret olan mektuplarını Lehistan'a göndermişlerdir. Ancak bu mektuba karşılık, olumlu bir cevap çıkmayınca Lehistan ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasında Kumayka Savaşı vuku bulmuştur. Toplamda yirmi üç bin kişiden müteşekkil olan Kozak ordusunun mühim bir kısmını, Lehistan'ın yönetiminden kaçmak isteyen Zaporog köylüleri oluşturmuştur. Lehistan ordusu ise 1637'deki kış ayını Ukrayna'da geçirerek harbe burada hazırlanmıştır. Öncelikle Lehistan'a bağlı olan askerler, 6 Aralık günü Hetman Pavluk'u tahrik ederek onun kendilerine saldırmasını sağlamışlardır. Bunun neticesinde, Zaporog Kozakları bataklığa itilmişlerdir. Bu sırada Zaporog Kozakları ile görüşmeler de yapılmaya başlanmıştır. Lehistan tarafının arzusu, başta Pavluk olmak üzere üst düzeydeki hetmanların teslim edilmesi halinde, Zaporog Kozaklarının affedilecekleri yönünde olmuştur. Neticede Kozaklar, çaresiz bir şekilde Pavluk ile beraberindeki kişileri Leh askerlerine teslim etmişlerdir (Ploky, 2001, s. 37; Öztürk, 2022, s. 36-37).

Kumayka Savaşı'nın ardından Zaporog Kozakları, bu muharebenin kendileri için yarattığı dağınıklık ve olumsuz etkiden bir an önce kurtulmak istemişlerdir. Dolayısıyla hızlı bir şekilde yapılan istişareler sonucunda alınan karar gereğince Yakiv Ostryanın hetman, Skidan da onun yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Onlar ilk olarak Zaporog Kozaklarının söz konusu bunaldıktan çıkışları için Don Kozakları ile iş birliğinde bulunmayı tercih etmişlerdir. Sonra ise manastırlara mektuplar göndererek ruhban sınıfın desteklerini almaya çalışmışlardır. Bu esnada Hetman Ostryanın, Zaporog Kozaklarını Lehistan sınırı boyunca Ukrayna'ya doğru göçe teşvik etmiştir. Böylelikle Lehistan'ın yönetiminden kurtulmak isteyen Zaporog Kozakları artık bir bağımsızlık mücadelesini zuhura getirmiş bulunuyorlardı. Bu süreçte hetman, Goltva yakınlarında kamp kurmuş ve yardımcısı Skidan ise Çehrin'i merkez seçerek sık sık Leh askerleri ile çatışmaya girmiştir. Hetman nihayetinde, Lehistan birliklerini mağlup ederek Psel ile Vorskla nehirlerinin kavşak noktasında yer alan güney kesime yerleşerek bu bölgelerin hâkimi haline gelmiş, dolayısıyla da bağımsız bir Kozak nüfuzu oluşturmayı başarmıştır (Öztürk, 2022, s. 41). Sonradan Lehistan yönetiminin entrikalarıyla baskı altında olan bazı Zaporog Kozakları, Ostryanın'ın idaresinden ayrılınca bu kez Kozakları birleştirme vazifesi, 1638'de hetman seçilen Dmitro Gunya'ya kalmıştır. Gunya esasında babasının Leh zulmüne uğramasından dolayı Lehlilere karşı intikam duygusuyla doluydu (Öztürk, 2004, s. 431). Hâl böyle olunca, Lehistan'ın aleyhinde bir bağımsızlık hareketi başlatmıştır. İlk muharebede başarılı olmuş olsa da bu galibiyet ona ve Zaporog Kozaklarına bağımsızlık yolunu açmamıştır. Bunun akabinde Hetman Gunya liderliğinde ikinci defa harekete geçen Zaporog Kozakları, ne yazık ki bu isyanlarında da galibiyet elde edememişlerdir (Yavornitskiy, 1991, s. 171). Hatta ayaklanma sırasında Kozaklara ait olan erzaklar ile mühimmatlara, Lehistan tarafından el koyulunca Zaporog Kozakları arasında bir açlık felaketi bile baş göstermiştir (Öztürk, 2004, s. 433). Zor durumdakiler hemen teslim olurken, Gunya ise Moskova'ya gitmek durumunda kalmıştır. Böylece Zaporog Kozaklarının, Lehistan'dan ayrılıp bağımsız olma hayalleri son bulmuş ve onlar on yıl müddetince (1638-1648) Lehistan'ın idaresi altında yaşamaya başlamışlardır (Öztürk, 2022, s. 36-37).

Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Yeniden Kurulması (1648) ve Hetman Bohdan Hmelniçkiy Dönemindeki Dış Politika (1648-1652)

III. İslam Giray Han'ın elçisi İslam Ağa, Kırım Hanlığı ile Lehistan arasında nihai bir barışın sağlanması talebiyle 1646'nın Nisan'ında, Kral IV. Vladislav Vaza'nın huzuruna çıkmıştır. Elçi, hanın ahidnâmesini krala takdim ederek Lehistan'ın geleneksel haracını (vergi) ödememesinden ve Zaporog Kozaklarının, Kırım'a yönelik akınlarından rahatsız olduklarını dile getirmiştir (Ocaklı, 2017, s. 36). Fakat Kırım'a yapılan akınlar devam edince bu kez kendi sınırlarını korumak zorunda olan Kırım akıncı güçleri, Lehistan'a saldırmaya başlamışlardır. Hâl böyleyken, devreye Sultan İbrahim girmiş ve 20 Kasım'da, krala bir nâme-i hümâyûn göndererek şunları söylemiştir (Osmanlı'dan Günümüze..., s. 138):

"...Aramızdaki anlaşmaya göre Kozak eşkiyasının tarafınızdan zapt olunup Özi'den ve Ten (Don) Kozacı adı altında Azak Suyu'ndan sayka çıkarılmaması ve Karadeniz'de sayka adının anılmaması, ayrıca Kırım hanına eskiden beri ve regeldiğiniz vergilerinizi her sene vaktiyle verip dostluk eyledikçe bizim tarafımızdan da Kırım hanının ve Bucak Tatarlarının zapt olunup bu taraflardan ülkenize akın yapılmaması ve barışın icaplarına uyulması gerekmektedir.

Bir, iki sene boyunca da Kırım hanına vergi verilmediğini, Kozak eşkiyasının zapt olunmadığını Kırım hanından işitmiştik. Ancak Kırım hanının, Leh ülkesine akın ettiği padişahlığımızca malum değildi. Şimdiki hâlde Kırım hanına, nâme-i hümâyûnumuz gönderilip sizin tarafınızdan barışa ve anlaşmanın şartlarına gereğince uyulup kendisine tarafınızdan gönderilmesi âdet olan vergiyi her sene vaktiyle verip dostluk üzere olduğunuz müddetçe Leh ülkesine akın etmemesi ve Tatarları sıkı bir şekilde kontrol altına alması için tembihte bulunulmuştur..."

Sulh sağlandıktan kısa bir süre sonra Kayıtlı Kozaklar ile Zaporog Kozakları, Bohdan Hmelniçkiy liderliğinde birleşmişlerdir. Ardından Katolik Lehistan'ın, Ortodoks Zaporog Kozakları üzerindeki dinsel baskılarına son vermek, Leh asilzadelerin Ukrayna köylülerini toprağa mahkûm etme isteklerini ortadan kaldırmak ve Lehistan'ın kendi hâkimiyetini Özi Nehri'nin sol kıyısına kadar taşımasına engel olmak için bir bağımsızlık hareketi oluşturulmuştur (Şen, 2013, s. 35). Hetman Hmelniçkiy, bu mücadelesinde öncelikle III. İslam Giray Han'a bir mektup yazarak onunla ittifak arzusunda olduğunu belirtmiş ve sonrasında oğlu Timofiy'i, Bahçesaray'a göndermiştir (Abdujemilev, 2013, s. 106). Karşılıklı görüşmelerin akabinde han, Zaporog Kozakları ile beraber Lehistan'a karşı hareket etmek suretiyle ittifak akdi imzalayarak Lehistan üzerine ortak bir sefer hazırlığına girişmiştir (Öztürk, 2008, s. 75; Kulchynskyy, 2019, s. 40). Bunun neticesi olarak da on iki bin Nogay, on iki bin Kırım, yirmi bin Belgrad ve Bucak Tatarından oluşan birliği hetmana göndermiştir (Şen, 2013, s. 36)⁵. Or mirzası Tugay Bey komutasındaki Kırım akıncı güçleri, Mayıs 1648'de Siç'e gelmişler ve buradan hareketle Hmelniçkiy'in askerleriyle birlikte Lehistan'a akın etmişlerdir (Kanat, 2017, s. 13). 26 Mayıs günü Korsun'da yenilgiye uğratılan Lehistan ordusundan yaklaşık kırk bin esir ele geçirilmiştir (Bartl, 1998, s. 306). Daha sonra Sefer Gazi Ağa maiyetindeki heyetle Lehistan arasında akdedilen anlaşmayla

⁵ Öncesinde Zaporog Kozaklarının, Karadeniz'e akın düzenleyecekleri haberi alınmış ve derhal bu bilgi, Siyavuş Paşa'ya iletilmiştir. Paşa da olası bir sefer için Sultan İbrahim'in mührünü taşıyan fermânı, asker tedarikinde bulunmaları amacıyla Bucak Tatarlarına göndermiştir (Ek: Belge 1).

Lehistan, Zaporog Kozakları üzerindeki Kırım ve dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetini tanımak, Kırım Hanlığı'na vergi vermeye devam etmek, Kırım Hanlığı'nın sınırlarını ve Kozakların kültürel haklarını tanımak mecburiyetinde olmuştur (Şen, 2013, s. 37).

Korsun'da alınan galibiyetin Zaporog Kozakları açısından fayda getirmeyeceğini düşünen Hetman Hmelniçkiy, 1649'da Albay Fylon Džalalij yönetimindeki Kozak heyetini İstanbul'a göndermiştir (Öztürk, 2008, s. 76). Yapılan görüşmede Türkçe kaynaklarda ismine ve içeriğine pek de rastlamadığımız bir "Kozak-Türk Bahrî ve Askerî İttifak Anlaşması" imzalanmıştır (Pritsak, 1999, s. 275). Albay Džalalij ile Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa arasında Şubat ayında akdedilen ve on üç maddeden oluşan bu anlaşmayla Zaporog Kozakları, Karadeniz ve Ege'de şaykalarını serbestçe dolaştırabilme hakkını elde etmişler, buna karşılık Karadeniz'in güney kıyılarındaki Osmanlı mevkiilerini başta Don Kozakları olmak üzere her türlü Kozak topluluğunun baskınlarından koruyacaklarına dair söz vermişlerdir (Bartl, 1998, s. 307). Ancak Sultan IV. Mehmed (Avcı Mehmed) zamanında devletin iç politikasının yoğun olmasından ötürü, anlaşma uzun vadede uygulanabilir olamamış ve kuzey meselelerinin çözümü Kırım Hanlığı'na devredilmiştir (Kurat, 1992, s. 221; Pritsak, 1999, s. 275-279).

1644 ile 1654 yılları arasında, III. İslam Giray Han'ın iltimasıyla başlayan Osmanlı Devleti ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki ilişkiler; 1648 ile 1653 tarihlerinde karşılıklı elçi teatisiyle yürütülmüştür (Şen, 2015, s. 481). Hetman Hmelniçkiy, III. İslam Giray Han ile dostane bir bağ kurmak maksadıyla Kırım'a, Jacko Klyşa ve Kindrat Burlıaj başkanlığında iki heyet göndermiştir (Ocaklı, 2017, s. 65). Bu müttefikliğe giden yol, 10 Mart 1648 tarihli mektupta daha nettir. Moskova'dan, Lehistan kraliyetinin memuru olan Adam Kisel'e gönderilen mektuba göre dört Zaporog Kozasının, Özi havalisinden Kırım'a gittikleri, hana hürmetlerini sunarak kendilerini tebaası olarak kabul etmesini istedikleri, Zaporog Kozaklarının ve dahi elçilerin, hanın hizmetinde olacakları belirtilmiştir (Ocaklı, 2017, s. 69). Yine mektuptaki bilgiler doğrultusunda hanın, gelen dört elçiyi kaftanla ödüllendirdiği, onları bir hafta boyunca Bahçesaray'da ağırladığı ve Siç'e dönüşleri için de at temin ettiği bilinmektedir (Abdujemilev, 2013, s. 107). Yapılan ittifak neticesinde Mayıs'ta, Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı'nın müşterek ordusu, Lehistan'a sefer düzenlemiştir. On yedinci günün sonuna gelindiğinde ise Lehistan askerleri yenilgiye uğratılmış ve bunun sonucunda galibiyet kazanan Zaporog Kozakları da şaykalarıyla Özi'ye dönmüşlerdir (Turanlı, 2020, s. 241).

III. İslam Giray Han, 1649'da Lehistan ile bir barış akdi imzalayınca hetman doğal olarak bu anlaşmaya uymak zorunda kalmıştır. Zboriv (Ukrayna'nın şu an ki Ternopil şehri)'de imzalanan bu anlaşmaya göre Zaporog Kozaklarının o ana kadarki hak ve imtiyazları güvence altına alınmış, Lehistan kralı tarafından Zaporog Kozakları için genel bir af kararı çıkarılmıştır (Ocaklı, 2017, s. 100-101). Bununla birlikte Lehistan'da, Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Osmanlı Devleti arasında bir iş birliğinin olduğuna dair sesler yükselmiştir. Fakat o zamanlar hetmanlık, daha çok Kırım Hanlığı'ndaki müttefiklerini destekleme gayreti içerisinde olmuştur. Hatta buna istinaden 1650 yazında üç bin Zaporog Kozası, hanın Çerkeslere karşı başlattığı muharebede Kırım akıncı güçlerine destek olmak için Kırım'a gönderilmiştir (Bartl, 1998, s. 308). Hetman Hmelniçkiy ile III. İslam Giray Han arasındaki ittifak öylesine güçlüydü ki Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı, 1649-1650 yıllarında Boğdan ile Eflak'a saldırmaktan dahi çekinmemişlerdi. Öyle ki hetman, Çehrîn'de Sultan IV. Mehmed'in elçisini kabul ettikten sonra, kendi elçisi Andriy Jdanoviç'i, İstanbul'a gönderip Ağustos'ta han ile birlikte Boğdan Voyvodası Vasil Lupul üzerine sefere çıkmıştır (Kulchynskyy, 2019, s. 45). Ortaklaşa yürütülen bu organizasyonda Lupul, Yaş

şehirinde kuşatılmış ve şehrin surları yıkılarak Boğdan harap hale getirilmiştir. Kırimlı vakanüvislerin aktardığı bilgilere göre zor durumda kalan voyvoda, yüz yirmi bin riyal haraç ödemek suretiyle barış teklifinde bulunmuştur (Pılıpçuk, 2017, s. 83-84).

1650 yılının Aralık ortasında Venedikliler, İstanbul'daki Fransız elçisi aracılığıyla bir Kozak maslahatının, Osmanlı Devleti'nde bulunduğu bilgisini almışlardır. Buna göre Zaporog Kozakları, "Divan'ın kesin kararından habersiz olarak eski metbuları olan Lehistan'a boyun eğmekten kaçınmak amacıyla himaye talebinde" bulunmuşlardı (Bartl, 1998, s. 308). Bu bilginin mevcut olduğu mektup, günümüze erişmemiştir. Buna rağmen Sultan IV. Mehmed, söz konusu mektuba karşılık bir mektup yazmıştır. Sultanın 1651'in Şubat'ında kaleme aldığı cevap niteliğindeki mektup, Osman Ağa ve Bektaş Ağa vasıtasıyla hetmana gönderilmiştir (Ocaklı, 2017, s. 189). Böylece sultan, Kozakların Osmanlı himayesine girmelerine rıza gösterdiğini şu şekilde beyan etmiştir (Bartl, 1998, s. 309):

"...Sâir Hristiyan hükümdarlara bahşedildiği gibi size de taraf-ı hümâyûnumuzdan bir ahidnâme ihsan edilmesini niyaz edip, sadakat ve ubudiyetiniz malumumuz olup, bölge ülkeler ve kendi durumunuz hakkında tarafımıza yazıp, taraf-ı hümâyûnumuzdan bir ahidnâme isdâriyâyla dostluğa riayet etmeniz..."

Muhtemelen Mart sonu veya Nisan başında Hetman Hmelniçkiy liderliğindeki Zaporog Kozakları, Osmanlı Devleti'nin vassalı haline gelmişlerdir. Ayrıca Hmelniçkiy'a, hetmanlık nişanesi olarak bir kaftandan oluşan teşrifat gönderilmiştir⁶. O dönemde İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi konu ile ilgili olarak raporuna şu sözleri yazmıştır:

"...Büyük Türk, Hmelniçkiy'ı himayesi altına almış olup, onu "Rus Prensi" ilan etmiştir. Bu paye çocuklarına da geçecektir ve sultanın himayesi altına giren prenslere uygulanan bir âdet olarak kendisine bir yatağan gönderilmiştir." (Bartl, 1998, s. 309).

Kırım akıncı güçleri ile Zaporog Kozaklarından oluşan müşterek ordu, 1651'de Beresteçko'da Lehistan ordusu ile karşı karşıya gelmiştir (Şeyhumerov, 2021, s. 35). 28 Haziran'da birkaç Kozak atlısıyla takviye edilen bir Kırım süvari müfrezesi, Plyaşevku Nehri'ni geçerek Lehistan askerlerini iki saat boyunca dörtlüğe koşturmuştur. Ertesi gün III. İslam Giray Han'ın orduya vasil olmasıyla birlikte 29-30 Haziran gecesi bir Kozak taburu nehri geçmeyi başarmıştır. Sabahında ise Lehistan mevzilerine yaklaşılarak sağ kanat Zaporog Kozakları, sol kanat da Kırım akıncı güçleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Ancak Lehistan askerleri, muharebe boyunca birçok Kırimlı mirzayı esir almışlardır. Kırım soylularından Murtaza Ağa, saray muhafızlarının komutanlığını yapan Süleyman Ağa, hanın hazinekarı Muffrah Ağa bunlardan sadece birkaçıdır (Şeyhumerov, 2021, s. 39). III. İslam Giray Han alınan esirleri gördükten sonra geri çekilmeye karar vermiştir. Bunun üzerine süvarilerin, piyadelere göre kaçması daha kolay olduğundan Kırimlı atlılar, Kozak piyadelerini harp meydanında terk etmişlerdir⁷. Esasında cephe den geri dönüşün gerekçesi o sırada Don Kozaklarının, on iki kayıkla Kırım'a saldırmalarından

⁶ Osmanlı Devleti tarafından vassal statüde tanınan Zaporog Kozaklarına ve onların hetmanı olan Hmelniçkiy'a hitaben yazılan ferman için bk.: (Ek: Belge 2).

⁷ Bu durum, tarihçiler arasında farklı yorumların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Mesela Rus tarihçi Nikolay Kostomarov, 1859'da yayınladığı "Bohdan Khmelniçkiy" isimli kitabında, III. İslam Giray Han'ı suçlamadan bu muharebenin iki müttefik ordu için de bir yenilgi olduğunu belirtmiştir. N. İ. Kostomarov, Bogdan Hmelniçkiy, Tom: II, S. Peterburg 1859, s. 200-201. R. Romanski, 1994'te yazdığı monografide, hanın kaçışının Lehistan birliklerinin ilerleyişini sağladığını iddia etmiştir. R. Romanski, Bereztecçko 1651, Varşova 1994, s. 187-189. V. A. Golobutçkiy, hanın hıleye savaş alanından ayrıldığını ve bu durumun da Hetman Hmelniçkiy'ı zora soktuğunu dile getirmiştir. V. A.

kaynaklıydı. Hatta han, bu tecavüzünden dolayı Çar Aleksey Mihayloviç'e gönderdiği mektupta, "Vaktine hazır olasin, umum taife-i Cengiziyen ile üzerine varılmak mukarrerdir." demiştir (Gardaşkanoglu, 1995, s. 43-44). Sonrasında ise Şubat 1652'de Hetman Hmelniçkiy'a, "Beres-teçko'da ordumuzla geri çekilmek zorunda kaldık ve hiçbir şey elde edemeden geri döndük. Ancak şimdi bunu düzeltmek ve şansımızı geri çevirmek isteyerek, birliklerimizin gücüyle mümkün olan en kısa sürede önümüzdeki baharda Lehistan üzerine sefere çıkmayı planladık, bizimle gelmeniz gerektiğini talep ediyorum." diyerek iş birliğinin devamlılığı hususundaki arzusunu açıklamıştır (Şeyhumerov, 2021, s. 43).

Lehistan daha 1651'de, Venedik ile bir anlaşma yapmış ve Venedik'in finansal yardımları mukabilinde, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmeyi kabul etmiştir. Bu ittifak, hiçbir zaman kuvveden fiile çıkamamıştır. Fakat Lehistan'a yapılacak bir akın, Hetman Hmelniçkiy'ı yalnızca rahatlatmakla kalmaz aynı zamanda Zaporog Kozaklarına, Osmanlı Devleti ile arzu edilen ittifakı kesin olarak sağlayabilirdi. İşte 1652'nin Aralık ayında Hmelniçkiy, bu nedenden dolayı, sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa'ya bir mektup göndererek Lehistan'a karşı başlatılacak olası bir harpte kırk bin Zaporog Kozakları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya hazır olduğunu bildirmiştir (Bartl, 1998, s. 310). Aynı zamanda hetman, diplomatik çevreleri de etkisi altına almak adına şeyhülislama yazdığı bir mektupta, İstanbul'daki esaret günlerinden bahsederek o vakitlerde İslâmiyet'i benimsediğini ifade etmiştir (Öztürk, 2008, s. 76). Bir taraftan o dönemde Moskova'da, Çar Aleksey Mihayloviç'in baş danışmanı olan Patrik Nikon'un öncülüğünde gerçekleştirilen reform hareketi etkiliydi. Bu hareket, Ortodoks sistemini eski Grek düşüncesine göre yeniden düzenlemeyi ve Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı da böylelikle Çarlık Rusya dairesine almayı savunuyordu. Hetman Hmelniçkiy ise 1648 ile 1649 yılları arasında giriştiği Kozak-Kırım ortaklığının somut olarak bir karşılığını alamamış olmaktan ötürü artık çok yönlü politikasını Çarlık Rusya nezdinde kullanmaya başlamıştı. Nitekim Zaporog Kozaklarının elçisi Nisan 1653'te himaye teklifini çara götürünce, çar da bu teklifi Haziran ayında kabul etmiştir (Öztürk, 2008, s. 77-79). Böylelikle Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın dış politikası, kısa bir süreliğine de olsa Çarlık Rusya'nın odağında kalmıştır.

Sonuç

Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın, XVII. asrın ilk yarısındaki, dış politikası ciddi merhalelerden geçerek bir sistem üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Zaporog Kozakları, hetmanlık kurulmadan önce, Lehistan'ın hudut güvenliğini muhafaza etmekle mükellef olmuşlardır. XVI. asrın ilk yarısına yaklaşıldığında ise Lehistan'ın, Ortodoks olan Zaporog Kozaklarını Katolik olmaya zorlaması Lehistan yönetimiyle Zaporog Kozakları arasındaki bağın koparmıştır. Bunun üzerine Zaporog Kozakları, 1552'de Dmitro Vişnevetskiy tarafından teşkilatlanmış ve Özi Nehri'nin güney taraflarına doğru göç ederek burada devletleşmeye başlamışlardır. Devletin yönetimine geçen hetmanlar, uluslararası siyasetin bir gereği olarak, daima kendilerine müttefik bulmak için çabalamışlardır. Bu ittifak arayışı, kuşkusuz Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın bağımsızlığını korumak, dış politikada saygınlık kazanmak ve en önemlisi de Zaporog Kozaklarının, hayatlarını idame ettirebilecekleri bir yaşam standardı oluşturup; onların haklarını, özgürlüklerini garanti altına almaya dayalı olarak gerçekleşmiştir. Buna istinaden Hetman Vişnevetskiy, 1553'te

Golobutski, Diplomaticheskiye Istoriya Osvoboditelnoy Voyni Ukrainskoho Naroda 1648-1654 gg. Kyiv 1992, s. 151. Genel anlamda en makul eleştiri ise "Ortak zaferler Kozak zaferi, ortak yenilgiler Tatar ihaneti..." şeklindeki söylemiyle Amet-Han Şeyhumerov tarafından yapılmıştır (Şeyhumerov, 2021, s. 34).

Kanuni Sultan Süleyman'a "vassallık" teklifinde bulunmuştur. Fakat Zaporog Kozaklarının, Kırım ile Anadolu sahillerine düzenledikleri akınlar sebebiyle, bu teklif Osmanlı Devleti nezdinde kabul görmemiştir. Ardından Ukrayna Kozak Hetmanlığı, yönünü Çarlık Rusya'ya çevirerek çar ile müttefik olma yolunu tutmuştur. Bunun akabinde Zaporog Kozaklarının, Kırım ile Anadolu'ya yaptıkları akınlar da artmaya başlamıştır. Nitekim Kerç, Kefe, Gözleve, Akkirman, Balaklava, İstanbul, Sinop ve Trabzon'a tertip edilen akınlar, 1621'de Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın müşterek bir kara harekâtını meydana getirmesini zorunlu kılmıştır.

Hotin Kalesi'nin hedef alındığı I. Lehistan Seferi, müşterek ordunun galibiyetiyle neticelenmiştir. Fakat Zaporog Kozakları, yağma ve talana dayanan akınlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Osmanlı sultanları ile Kırım hanlarının, söz konusu akınlara karşı aldıkları en somut ve en makul çözüm; kadirgaların Karadeniz'de devriye gezmeleri ve ortak bir donanmanın deniz seferleri düzenlemesi olmuştur. Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti, Zaporog Kozaklarının akınlarını bitirmek maksadıyla bir yandan da diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. Lakin bu esnada hetmanlık dâhilinde ortaya çıkan iç çekişmeler, Zaporog Kozaklarının 1638 yılından 1648 yılına kadar Lehistan'ın idaresinde yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Zaporog Kozaklarının bu esaretleri, Bohdan Hmelniçkiy'in 1648'de tekrardan Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın tesis etmesiyle son bulmuştur. Hmelniçkiy, hetmanlığının büyük bir zaman dilimini Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile yaptığı ittifakla doldurmuştur. 1651 yılına gelindiğinde ise Hetman Hmelniçkiy, Sultan IV. Mehmed'e "vassalık" teklifi götürmüştür. Hetmanın teklifine olumlu yanıt verildikten sonra, hetmana ayrıca hediyeler de gönderilmiştir. Bu anlamda, Ukrayna Kozak Hetmanlığı - Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasında, anlaşmalar imzalanmış ve hatta müşterek ordular inşa edilerek seferlere dahi çıkılmıştır. Yalnız Hetman Hmelniçkiy, 1653'de fikir değişikliğine giderek Çarlık Rusya ile yakınlaşmaya başlamış ve bu durum da Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın dış politikasını, farklı bir yörengeye taşımıştır.

Kaynakça

Temel Kaynaklar:

Halim Giray, Gülbün-i Hânân, Matbaa-i Amire, İstanbul 1287.

Mustafa Naîmâ Efendi, Tarih-i Naîmâ, İbrahim Müteferrika Matbaası, C: II-III, İstanbul 1147.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri:

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037 / 1626-1628), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 54, Ankara 2001.

Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 133, İstanbul 2014.

İnceleme ve Araştırma Eserler:

ABDUJEMİLEV, R. (2013). "Atrajeniye Voennovo Sayuza Kırımskovo Hanstva i Zaporjskoy Seçivı Hronike M. Senai". *Vaprosı Duhovnoy Kulturu - Filologičeskiye Nauki*. 261: 106-109.

ACAR, S. (2015). "Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi". *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed.: Volodimir Melnik vd. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 39-53.

AYDIN, M. (2010). *Gazânâme-i Halîl Paşa (1595-1623)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Doktora Tezi).

AYDIN, M. (2015). "Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 28: 31-44.

- BARTL, P. (1998). "XVII. Yüzyılda ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu". *İlmî Araştırmalar*. 6: 301-329.
- BAŞER, A. (2013). "İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun Yazışmalarında II. Osman Dönemi". *History Studies*. 5/2: 45-55.
- BAŞER, A. (2015). "Osmanlı Devleti'ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskânlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1775-1826)". *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed.: Volodimir Melnik vd. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 535-555.
- BIYIK, Ö. (2014). "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXIX/2: 489-513.
- CEVRIÖĞLU, M. H. (2022). "Tulû'ın Paşanâme'si ya da Karadeniz'de Bir Deniz Cenginin Anlatımı (1629)". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*. 3/1: 86-102.
- ÇERNİKOV, V. V. (2013). *Kazaçestva vı İstorii Rassi*. Moskva: Ayrıs Press.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. (2011). Haz.: Seyit Ali Kahraman. 7/2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GARDAŞKANOĞLU, F. (1995). "Osmanlı-Ukrayna Münasebetleri". *Tarih ve Medeniyet*. 13: 43-45.
- GOLOBUTSKIY, V. A. (1992). *Diplomatıçeskaya İstoriya Osvoboditelnoy Voynı Ukrainskoho Narodı 1648-1654*. Kyiv.
- GÜNDÜZ, H. (2024). "Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu Kıyılarına Düzenledikleri Saldırıları". *Journal of International Eastern European Studies*. 6/1: 194-226.
- GÜNDÜZ, H. (2024). *Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile Olan Münasebetleri (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- İNBAŞI, M. (2015). "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)". *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed.: Volodimir Melnik vd. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 267-301.
- KANAT, V. - ÖZÇELİK, Ş. (2018). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasi Kavşagında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları". *Tarih Okulu Dergisi*. 11/36: 580-605.
- KANAT, V. (2017). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- KANAT, V. (2018). "Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)". *Tarihin Peşinde*. 19: 493-513.
- KAVAK, N. (2017). "Kazak Akıncıların Karadeniz'deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)". *Al Farabi International Journal On Social Sciences*. Ed.: Salih Öztürk. 2/4: 84-92.
- KAZALAK, K. - GÜNDÜZ, T. (2003). "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 14: 129-144.
- KOSTOMAROV, N. İ. (1859). *Bogdan Hmel'nitskiy*. Tom: II. S. Peterburg.
- KÖSE, O. (2015). "Kradeniz'in Kuzeyinde Kazaklar". *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed.: Volodimir Melnik vd. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 751-765.
- KULCHYNSKYY, O. (2019). *Kiyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- KURAT, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MIECHOWITA, M. (2022). *Doğu Avrupa'nın Tarihi Coğrafyası*. Çev.: Berrin Kalyon. İstanbul: Kronik Kitap.
- NAGIYEV, F. (1997). "Hatman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XVI: 484-485.

- OCAKLI, S. (2017). *The Relations of the Crimean Khanate with the Ukrainian Cossacks, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy during the Reign of Khan Islam Giray III (1644-1654)*. Kanada: Toronto Üniversitesi. (Doktora Tezi).
- OSTAPCHUK, V. (1989). *The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy 1622-1628*. ABD: Harvard Üniversitesi. (Doktora Tezi).
- OSTAPCHUK, V. (1990). "An Ottoman Gazânâme on Halil Paşa's Naval Campaign Against the Cossacks (1621)". *Harvard Ukrainian Studies*. 14-3/4: 482-521.
- ÖNTUĞ, M. M. (2012). "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)". 38. *ICANAS*. V: 2313-2331.
- ÖZTÜRK, Y. (2003). "Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9: 95-141.
- ÖZTÜRK, Y. (2004). *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. (2008). "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Güç Dengeleri ve Kırım Hanlığı". *Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*. Haz.: Fahri Unan. 67-85.
- ÖZTÜRK, Y. (2018). "Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17th Century". *Visnik Kiyivskovo Natsionalnoy Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka*. 137: 26-34.
- ÖZTÜRK, Y. (2022). "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna". *CIEES*. Ed.: Sema Ataş Sarı vd. 30-64.
- PİLİPÇUK, Y. (2017). "Rol Kırımских Tatar vı Kampaniyah B. Hmel'nitskovo vı 1652-1653 gg.". *Turkologiya*. 6: 78-91.
- PLOKHY, S. (2001). *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York: Oxford University Press.
- PRİTSAK, O. (1999). "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)". *İlmî Araştırmalar*. Çev.: Kemal Beydilli. 7: 255-284.
- ROMANSKİ, R. (1994). *Berezteczko 1651*. Varşova.
- SERHIYÇUK, B. - SERHIYÇUK, V. (2004). "Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği". *Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek*. Kyiv. 80-90.
- SULİMAN, O. (2017). *Tulû'î Paşa-nâme'si*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- ŞEN, M. (2013). *Kırım Hanlığı'nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- ŞEN, M. (2015). "Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)". *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed.: Volodimir Melnik vd. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 479-501.
- ŞEYHUMEROV, A. (2021). "İzmena Hana vı Bitve pad Beresteçkom: Mifi i Faktı", *Kırımskoye İstoriçeskoye Abazreniye*. 2: 33-72.
- TEMİZKAN, A. (2013). "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 13/2: 313-336.
- TURANLI, F. - ÖZCAN, K. (2007). "Osmanski Arhivni Dokumenti pro Mijnarodni Vidnosini ta Vidbudobu Hotına (XVIII st.)". *Zbirnik Naukovih Prats*. 426-442.
- TURANLI, F. (2015). "Viyskovi Pohodi ta "Kozatske Pitannya" vı Turetsko-Polskih Mırnih Dogovorah (XVII-XVIII st.)". *Zapiski Viddilu İstoriyii Kozatsva na Pivdni Ukrayini*. 10: 48-56.

- TURANLI, F. (2017). "Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data From Turkish Written Sources and Historiography". *Journal of Academic Inquiries*. 12/1: 59-81.
- TURANLI, F. (2020). *Kozatska Doba İstorii Ukrayini v Osmansko-Turetskikh Pisemnih Djerelah (Druha Polovina XVI - Persa Çıvert XVIII Stolittya)*. Kyiv.
- TURANLI, F. (2023). *Metodologiya Naukovih Doslijen Staroukrayinskikh ta Osmansko-Turetskikh Rukopisnih Dokumentiv Kozatskoyi Dobi İstoriyii Ukrayini (Druha Polovina XVII. st.)*. Kyiv: Natsionalnyy Universitet "Kievo-Mohilyanska Akademiya".
- TURANLY, F. (2019). "The Military Cooperation Between the Crimean Khanate and the Zaporozhian Host in the Second Quarter of the XVIIth Century". *Shidnoevropeskiy İstorichnyy Visnik*. 11: 39-55.
- TURANLY, F. (2023). "Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee Fortress of Sinop". *Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar*. Ed.: Mualla Uydu Yücel vd. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık. 123-141.
- TÜRKMEN, M. N. (2015). "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed.: Volodimir Melnik vd. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 153-169.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi*. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAVORNITSKIY, D. İ. (1991). *İstoriya Zaporizkikh Kozakiv*. II. Lviv.

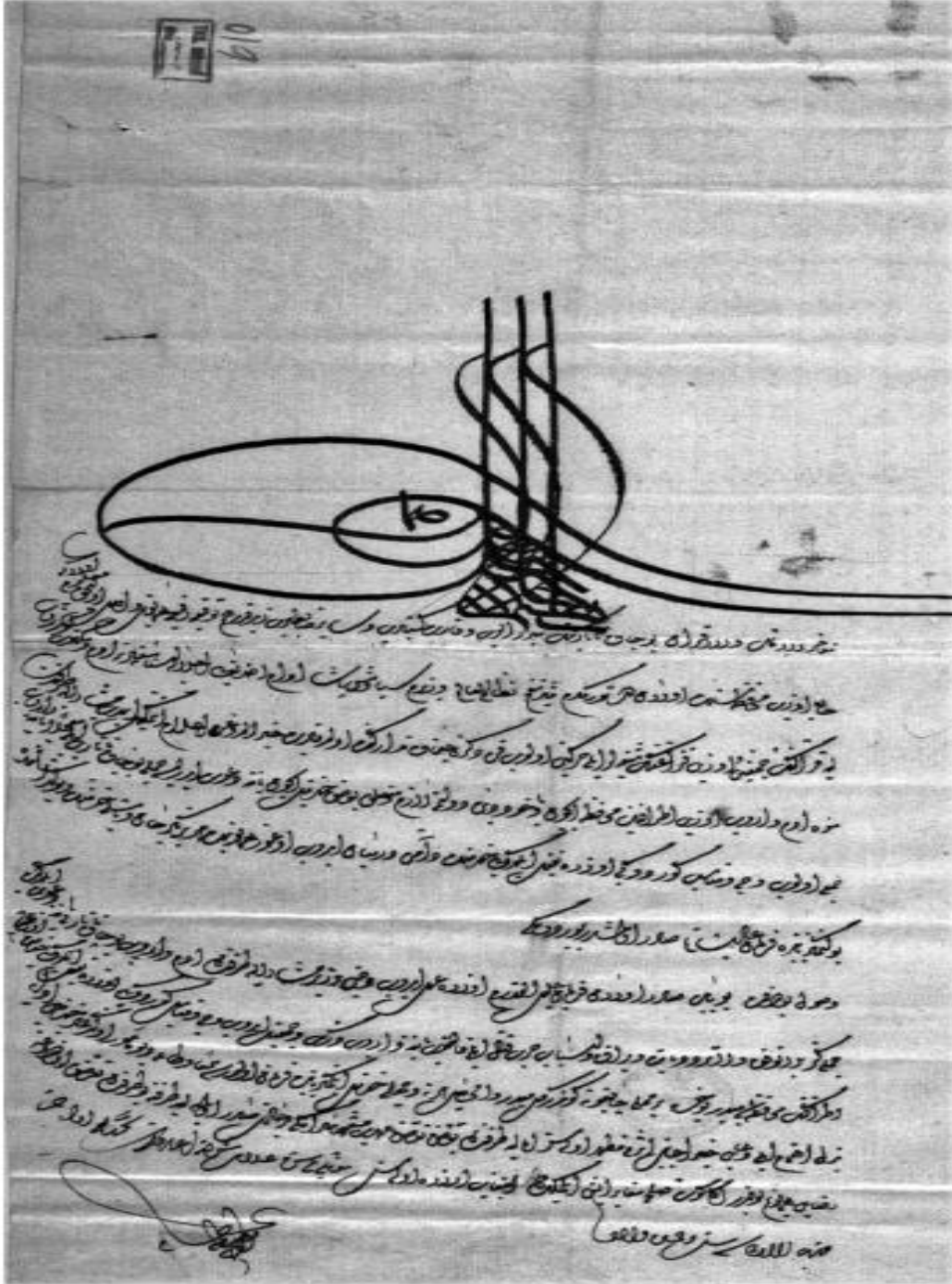
EXTENDED ABSTRACT

Although Ukraine has always held a significant historical position, its past, unfortunately, has not been and continues to be studied in detail within macrohistory. In this sense, almost every period of Ukrainian history deserves academic study. One such period is the Ukrainian Cossack Hetmanate and its relations with the states of its time. The Ukrainian Cossack Hetmanate's foreign policy in the first half of the 17th century underwent significant changes, attempting to establish a systematic framework. Before the establishment of the Hetmanate, the Zaporozhian Cossacks were responsible for maintaining Poland's border security. Towards the beginning of the 16th century, Poland's pressure on the Orthodox Zaporozhian Cossacks to convert to Catholicism severed the ties between the Polish government and the Zaporozhian Cossacks. Following this, the Zaporozhian Cossacks were organized by Dmytro Vyshnevetsky in 1552 and began to migrate southward along the Özi River, establishing their own state. The hetmans who took over the state, as a requirement of international politics, constantly sought allies. This search for alliances was undoubtedly driven by the desire to preserve the independence of the Ukrainian Cossack Hetmanate, to gain respect in foreign policy, and, most importantly, to establish a standard of living that would allow the Zaporozhian Cossacks to maintain their livelihood and guarantee their rights and freedoms. Therefore, Hetman Vyshnevetsky offered vassalage to Suleiman the Magnificent in 1553. However, due to the Zaporozhian Cossacks raids on Crimea and the Anatolian coast, this offer was not accepted by the Ottoman Empire. Subsequently, the Ukrainian Cossack Hetmanate turned its attention to Tsarist Russia and pursued an alliance with the Tsar. Following this, the raids of the Zaporozhians into Crimea and Anatolia began to increase.

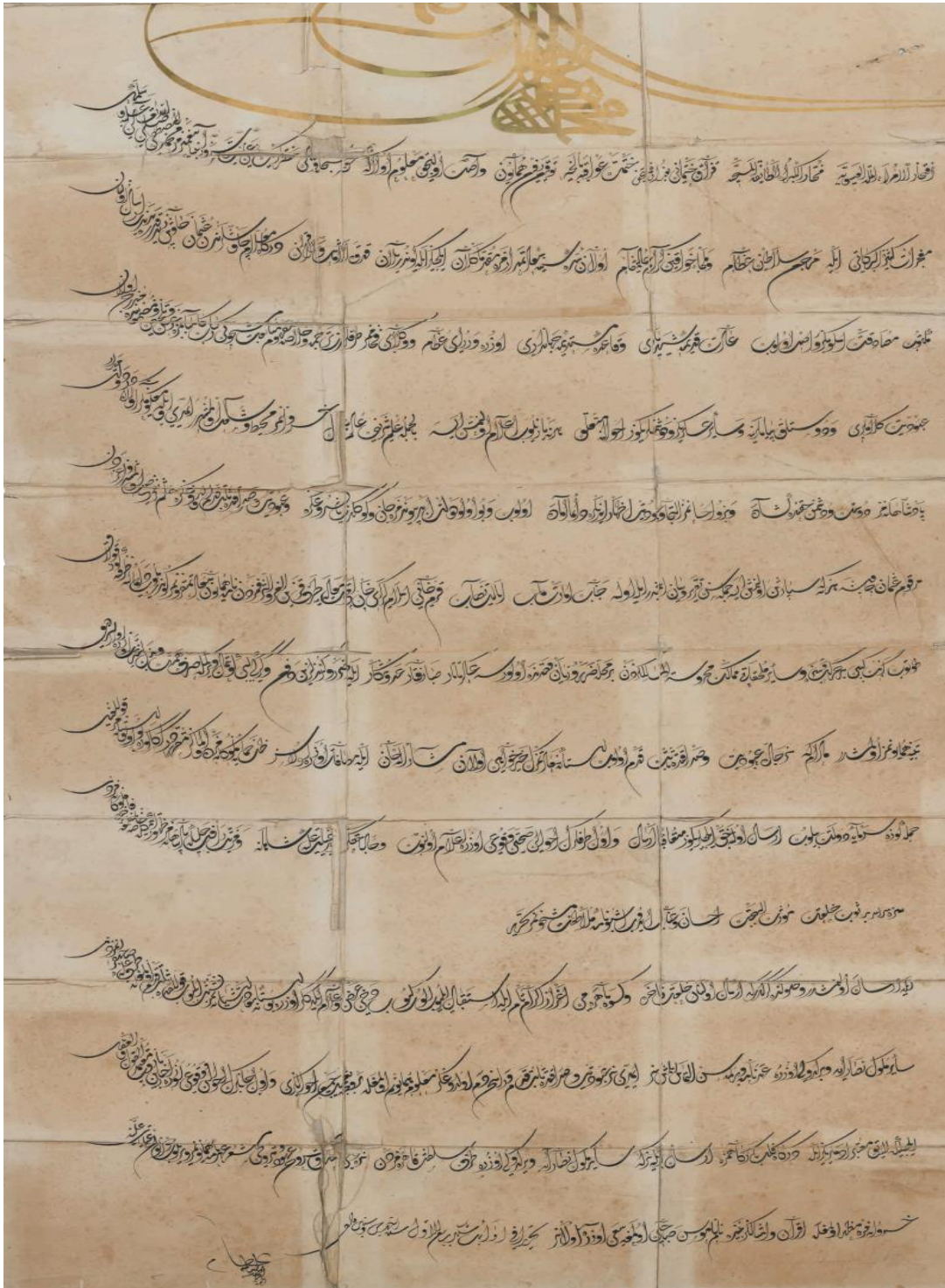
Raids on Kerch, Caffa, Gozleve, Akkirman, Balaklava, Istanbul, Sinop, and Trabzon necessitated a joint land operation between the Ottoman Empire and the Crimean Khanate in 1621.

The First Polish Campaign, which targeted Khotyn Fortress, resulted in a victory for the joint army. However, the Zaporozhian Cossacks continued their raids, based on plunder and pillage. The most concrete and reasonable solution adopted by the Ottoman sultans and Crimean khans against these raids was the deployment of galleys to patrol the Black Sea and the organization of a joint navy for naval expeditions. The Crimean Khanate and the Ottoman Empire also engaged in diplomatic efforts to put an end to the Zaporozhian Cossack raids. However, internal strife within the hetmanate during this time led to the Zaporozhian Cossacks living under Polish rule from 1638 to 1648. This captivity of the Zaporozhian Cossacks ended with the re-establishment of the Ukrainian Cossack Hetmanate by Bohdan Khmelnytsky in 1648. Khmelnytsky spent a large portion of his hetmanate reign engaged in alliances with the Crimean Khanate and the Ottoman Empire. In 1651, Hetman Khmelnytsky offered vassal status to Sultan Mehmed IV. After the hetmanate's offer was accepted, gifts were also sent to the hetmanate. In this context, agreements were signed between the Ukrainian Cossack Hetmanate, the Ottoman Empire, and the Crimean Khanate, and even joint armies were built and expeditions were undertaken. However, Hetman Khmelnytsky changed his mind in 1653 and began to get closer to Tsarist Russia, and this situation carried the foreign policy of the Ukrainian Cossack Hetmanate to a different orbit.

Ekler



Belge 1: Bucak Tatarlarına, Sultan İbrahim tarafından gönderilen ferman (1647)
(Turanlı, 2023, s. 151)



Belge 2: Sultan IV. Mehmed'in, Hetman Bohdan Hmelnytskyi'ya gönderdiği ferman (1651)
(Turanlı, 2020, s. 564)